

УДК 37.015.3 : 37.012.8

ZASTOSOWANIE RYSUNKU RODZINY WE WCZESNYM ROZPOZNAWANIU PRZEMOCY
WOBEC DZIECKA

Grażyna Szabelska

Анотація. Предметом аналізу в презентованій статті є малюнок дитини, що трактується в контексті ранньої діагностики сімейного середовища.

Ключові слова: малюнок сім'ї, скривджена дитина, рання діагностика.

Аннотация. Предметом анализа в презентованной статье является рисунок ребенка, который трактуется в контексте ранней диагностики семейной среды.

Ключевые слова: рисунок семьи, обиженный ребенок, ранняя диагностика.

Summary. In this paper the analysis of a child's drawing treated in terms of a diagnosis of his/her family environment is presented.

Key words: drawing families, child abused, an early diagnosis.

Wprowadzenie. Współcześnie twórczość, coraz częściej staje się źródłem refleksji w ramach nauk o wychowaniu. Wykorzystanie naturalnych skłonności twórczych dziecka w edukacji stanowi przykład interdyscyplinarnego podejścia, które łączy sferę przedsięwzięć artystycznych z celami oddziaływań diagnostycznych, terapeutycznych, korekcyjnych, resocjalizacyjnych i wychowawczych [13], [14]. Celem prezentowanych badań jest próba zweryfikowania możliwości jakie stwarza zastosowanie rysunku rodziny w obrębie pedagogicznych metod diagnostycznych skoncentrowanych na sytuacji dziecka w rodzinie dotkniętej przemocą. Stefan Szuman w swoich badaniach nad rysunkiem dziecka traktował wytwór plastyczny jako spontaniczny przejaw psychiki dziecka. Podkreślał, że rysunek kształtuje się i rozwija na wzór swego wewnętrznego modelu psychiki. Konsekwencją takiego założenia jest uznanie, że dziecko przedstawia na rysunku to, co wie o otaczającej rzeczywistości i zgodnie z tym jak ją odczuwa a nie to, jaka ona jest obiektywnie [6, s.13]. Wskutek aktu tworzenia następuje swoiste uwolnienie stłumionych i nieuświadomionych emocji. Ekspresja artystyczna pozwala dziecku na opowiedzenie o swoich problemach w sposób bardziej autentyczny i mniej destrukcyjny w porównaniu z komunikacją werbalną [9, s.22]. W literaturze psychologicznej powszechnie akceptowany jest pogląd, że odmienne sposoby rysowania są odzwierciedleniem cech osobowości autora. To, w jaki sposób badany przedstawia rzeczywistość mówi o jego stosunku do tej rzeczywistości [8, s.37]. W związku z tym „każde spostrzeżenie, przeżycie, a w konsekwencji ustosunkowanie osoby do innych lub do siebie samego jest projekcją, ponieważ jest rzutowaniem świata prywatnego danej osoby na obiektywny stan rzeczy” [7, s.8]. Walorem otrzymanych drogą analizy rysunku danych o dziecku jest fakt, że wykraczają one poza deklaracyjny charakter informacji uzyskiwanych na drodze tradycyjnie stosowanych metod badań. Umożliwiają badanie procesów częściowo lub w całości nieuświadomionych [5, s.66].

Psychorysunek. Technika psychorysunku wywodzi się z szerokiej grupy technik projekcyjnych, pośród których Józef Rembowski wymienia: techniki graficzne, obrazkowe, werbalne i zabawowe [10, s.86-97]. Termin projekcja wywodzi się z języka łacińskiego – "proicere" i oznacza wyrzucać, wyciągać. Rozumiany jest jako rzutowanie na zewnątrz „prywatnego świata” [2, s.11], subiektywne i typowe dla jednostki postrzeganie świata.

Koncepcja projekcji i technik projekcyjnych nawiązuje do psychoanalizy i teorii postaci. Psychologią obrazowych przedstawień procesów psychicznych zajmował się Carl Gustaw Jung [3, s.174]. Również sam Erich Fromm wysoko cenił testy rysunku [6, 66]. Mimo długiej tradycji idei projekcji, nie jest ona jednoznacznie przedstawiana w literaturze. Józef Rembowski podaje cztery rodzaje zjawisk psychicznych określanych mianem projekcji: projekcja klasyczna, atrybutywna, autystyczna i racjonalizująca. Dla podjętych badań własnych decydujący jest aspekt diagnostyczny projekcji. W tym ujęciu przyjęto za Rembowskiem, kluczową tezę, iż techniki projekcyjne wywołują "rzutowanie przez daną osobę treści swojej psychiki" [5, s.96]. Podkreśla się, że techniki projekcyjne wydobywają z osobowości to, "co jest w niej szczególnie silne, może nawet bolesne, w każdym razie dominujące" [5, s.31]. Zwraca na to również uwagę Anna Frydrychowicz, za istotę metody projekcyjnej przyjmując założenie, iż sposób w jaki człowiek postrzega i przedstawia otaczającą rzeczywistość jest uwarunkowany osobistymi cechami i przeżyciami. Rysunek pozwala kreować rzeczywistość zgodnie z własnymi wyobrażeniami o niej, a diagnostycznie potraktowany akt kreacji ujawnia ukryte motywy i pragnienia człowieka [4, s.29]. Odczytanie ujawnianych aspektów osobowości i

przeżyć możliwe jest na podstawie analizy formalnej i treściowej zawartości rysunku. W literaturze polskiej najbardziej wszechstronnie, zarówno w sensie teoretycznym jak i empirycznym, zagadnienie rysunku rodziny opracowała Braun-Gałkowska [1].

Metoda. W prezentowanych badaniach sformułowano problem badawczy w postaci pytania: Czy i w jakim stopniu rozpoznane przez wychowawców przypadki przemocy wobec dziecka w rodzinie znajdują potwierdzenie w psychologiczno – pedagogicznej analizie rysunków dzieci? Niniejsze opracowanie stanowi prezentację wyników badań w których wykorzystano technikę psychorysunku wzorowanej na psychologicznej technice projekcyjnej pt. "Narysuj rodzinę", opracowanej przez Marię Braun-Gałkowską [1].

Z uwagi na pedagogiczny charakter badań wprowadzono autorskie zmiany do instrukcji, które ukierunkowały dziecko na rysowanie własnej rodziny [11], [12]. Analogiczne polecenie: „Narysuj swoją rodzinę” stosowała Minkowska w badaniach stosunków rodzinnych [1, s.10]. Grupę badawczą stanowiło 32 dzieci będących ofiarami przemocy w domu rodzinnym. Wyznacznikami krzywdzenia były symptomy przemocy diagnozowane przez wychowawców klas. Grupę porównawczą stanowiły dzieci pochodzące z rodzin funkcjonalnych, nie doświadczające przemocy w rodzinie.

Wyniki. Do analizy zakwalifikowano 30 rysunków dzieci, u których nauczyciele wskazali na występowanie przemocy bądź zaniedbania w rodzinie (grupa A) oraz 30 rysunków dzieci, wobec których nauczyciele nie posiadali takich podejrzeń (grupa B). Wyodrębniono następujące kryteria, na podstawie których analizowano rysunki: pominięcie osoby na rysunku, dodanie osoby, sposób przedstawienia rodziny, cechy charakterystyczne postaci, kolorystyka rysunku, staranność jego wykonania oraz dodane elementy. Wyliczono jaki procent rysunków zawiera wymieniony wskaźnik, a następnie oceniano, czy istnieją różnice między procentem rysunków z grupy A a procentem rysunków z grupy B zawierający dany wskaźnik. Przyjęto poziom istotności $p < 0,05$ jako istotny dla porównań. Poziom $p < 0,10$ uznano za tendencję, którą należałoby zweryfikować w trakcie dalszych badań empirycznych. Tabela 1 ukazuje różnice we wskaźnikach na rysunkach dzieci, u których nauczyciele rozpoznali występowanie przemocy lub zaniedbań ze strony rodziców (grupa A) w porównaniu z rysunkami dzieci, u których nauczyciele zaprzeczają występowaniu przemocy lub zaniedbań w rodzinie (grupa B) [11].

Na podstawie analizy statystycznej, treściowej oraz formalnej zawartości rysunków można wnioskować, że istnieją liczne różnice w prezentowanych pracach dzieci. Posługując się wybranymi charakterystycznymi cechami można zauważyć różnice ilościowe w grupie rysunków dzieci, u których nauczyciele podejrzewają krzywdzenie w porównaniu z rysunkami dzieci, u których nauczyciele nie diagnozowali występowania krzywdzenia.

Badane dzieci były w wieku 7-10 lat. Rysunki z obu badanych grup pod względem formalnym w większości spełniały kryterium rozwojowe. Można je scharakteryzować na poziomie schematu, co stanowi normę rozwojową. Analiza porównawcza rysunków ujawniła, że istotnie częściej dzieci, wobec których nauczyciele podejrzewają, że stosowana jest przemoc, pomijają znaczące osoby ze swojej rodziny, np. matkę, ojca lub rodzeństwo ($p < 0,05$). Dzieci z grupy podejrzanych o doświadczanie przemocy w rodzinie wykazują także tendencję do pomijania siebie przy rysowaniu rodziny własnej (jednak tę tendencję należałoby zweryfikować na większej grupie osób badanych). Zdecydowanie częściej dzieci krzywdzone dorysowują inne osoby do rysunku rodziny, np. babcię, dziadka, wujka, ciocię, kuzynostwo ($p < 0,05$). Widoczne są także różnice w wyglądzie osób rysowanych.

Dzieci z rodzin, u których podejrzewa się istnienie przemocy w porównaniu z dziećmi, u których tej przemocy nie ma, częściej rysują postacie o dużych dłoniach ($p < 0,05$), chętniej zaznaczają zęby u rysowanych osób ($p < 0,05$). Istotnym elementem jest wielkość rysowanych postaci. Małymi postaciami uznano takie, których wysokość zajmuje do 1/3 wysokości kartki. Dzieci z grupy rodzin funkcjonalnych częściej rysują postacie średnie i duże. Dzieci krzywdzone częściej rysują małe postacie ($p < 0,01$). Może to również świadczyć o stosunkowo niskiej samoocenie i zaburzonym poczuciu bezpieczeństwa tych uczniów. Ponadto dzieci z grupy A (dzieci krzywdzone) rzadziej rysują uśmiech na twarzach wszystkich osób ($p < 0,01$). Brany pod uwagę aspekt bliskości i dystansu pomiędzy postaciami w rysunkach dzieci z rodzin funkcjonalnych ujawnił, że preferują one rysowanie postaci w kontakcie ze sobą: trzymają się za ręce, są zwrócone do siebie. Może to świadczyć o emocjonalnej bliskości panującej w rodzinie. Zaobserwowano to u 26,7 % dzieci z rodzin nie stosujących przemocy oraz u 13,3% dzieci z rodzin stosujących przemoc. Postacie z rodzin dzieci krzywdzonych częściej stoją w większym oddaleniu od siebie, bokiem lub tyłem do siebie, co odzwierciedla większy dystans w relacjach. Jednak ta zależność jest również tylko tendencją ($p < 0,10$), którą należałoby zweryfikować empirycznie na większej próbie badawczej.

Tab. 1

Różnice we wskaźnikach na rysunkach dzieci krzywdzonych (grupa A) w porównaniu z rysunkami dzieci nie doświadczającymi krzywdzenia (grupa B)

Cechy charakterystyczne rysunku	liczba rysunków z grupy A	% rysunków z grupy A	liczba rysunków z grupy B	% rysunków z grupy B	poziom istotności
1. Pominięcie na rysunku:					
a/ siebie	6	20	2	6,7	<i>p<0,10</i>
b/ innych osób znaczących (którejkolwiek osoby: matki, ojca, rodzeństwa)	8	26,7	1	3,3	<i>p<0,01</i>
2. Dodanie osób (np. babci, dziadka, cioci, wujka, kuzynostwa itd.)	7	23,3	2	6,7	<i>p<0,05</i>
3. Przedstawienie rodziny:					
a/ rodzina w akcji	9	30	11	36,7	
b/ rodzina „na fotografii”	21	70	19	63,3	
4. Rysunek podzielony	6	20	3	10	
Cechy charakterystyczne rysunku	liczba rysunków z grupy A	% rysunków z grupy A	liczba rysunków z grupy B	% rysunków z grupy B	poziom istotności
5. Cechy charakterystyczne postaci:					
a/ brak dłoni	15	50	13	43,3	
b/ duże dłonie u kogokolwiek	5	16,7	1	3,3	<i>p<0,05</i>
c/ postacie w kontakcie	4	13,3	8	26,7	<i>p<0,10</i>
d/ brak stóp u którejś z osób	12	40	14	46,7	
e/ wyraźnie zarysowane barki	7	23,3	6	20	
f/ zaznaczone zęby	3	10	0	0	<i>p<0,05</i>
g/ uśmiech na twarzach wszystkich osób	16	53,3	25	83,3	<i>p<0,01</i>
h/ zdecydowanie małe postacie	11	36,7	3	10	<i>p<0,01</i>
I/ postacie olbrzymie	0	0	0	0	
6. Kolorystyka:					
a/ 1 kolor	2	6,7	0	0	
b/ 2 kolory	2	6,7	0	0	
c/ 3 kolory i więcej	26	86,7	30	100	<i>p<0,05</i>
7. Wykonanie rysunku:					
a/ staranne	24	80	28	93,3	<i>p<0,10</i>
b/ niestaranne	6	20	2	6,7	<i>p<0,10</i>
c/ kreślenie kredką	4	13,3	4	13,3	
d/ duże, puste przestrzenie	17	56,7	19	63,3	
8. Dodane elementy:					
a/ elementy przyrody nieożywionej	19	63,3	25	83,3	<i>p<0,05</i>
b/ dom	6	20	4	13,3	
c/ drzewo	9	30	7	23,3	
d/ zwierzę	10	33,3	12	40	
e/ brak podłoża	17	56,7	11	36,7	<i>p<0,10</i>

Pogrubioną czcionką zaznaczono różnice istotne statystycznie.

Dzieci krzywdzone w rodzinie rzadziej używają wielu barw (tj. trzech lub więcej) przy rysowaniu swojej rodziny (86,7%, *p<0,05*). Zdarza się, że korzystają z 1, ewentualnie z 2 kredek podczas rysowania. Cechą rysunków dzieci krzywdzonych jest nadużywanie koloru czarnego lub jednobarwność. Rysunki dzieci

krzywdzonych, zaniedbywanych częściej są blade, rysowane ledwie widoczną kreską. Z kolei bogata kolorystyka rysunku wskazuje na odpowiedni poziom zaspokojenia potrzeb emocjonalnych dziecka. Rysunek o ponurych, monotonnych, bladych barwach może stanowić odzwierciedlenie psychicznego samopoczucia dziecka, którego życie rodzinne jest ubogie w pozytywne przeżycia i bodźce. Stosowanie wielu kolorów w jasnych ciepłych barwach charakteryzuje dziecko o zaspokojonych potrzebach emocjonalnych. Dzieci z rodzin, gdzie nie podejrzewa się przemocy, bardzo chętnie używają wielu kolorów przy rysowaniu rodziny (aż 100% rysunków w tej grupie były wielobarwne). Ze względu na estetykę na wykonania rysunku w grupie dzieci, wobec których stosuje się przemoc lub zaniedbanie w środowisku rodzinnym rysunki wydają się być bardziej niestaranne ($p < 0,10$). Ta charakterystyka okazała się tendencją istotnościową i powinna zostać zweryfikowana w dalszych badaniach. W grupie dzieci krzywdzonych rysunki okazały się bardziej ubogie w różnorakie dodane aspekty, znaczy to, że dzieci te niechętnie dodawały elementy przyrody nieożywionej ($p < 0,05$). Badanie ujawniło również znamienne tendencję u tych dzieci do rysowania rodziny bez podłoża, tak jakby była ona zawieszona w powietrzu. Tę tendencję należałoby dodatkowo zweryfikować na większej grupie dzieci, bowiem przedział ufności dla wykonanych porównań jest dość niski (90%).

Podsumowanie. Na podstawie analizy rysunków można sformułować wniosek, że we wszystkich rysunkach dzieci rozpoznanych przez wychowawców jako krzywdzone potwierdzono występowanie charakterystycznych cech, które zgodnie z przyjętą metodą analizy rysunku rodziny mogą wskazywać na istnienie zagrożenia przemocą w środowisku rodzinnym. Zaliczyć tutaj można przede wszystkim: pomijanie osób znaczących w rodzinie, dodawanie innych osób, rysowanie dużych dłoni u postaci, wyraźne zaznaczanie zębów i, rysowanie małych postaci, niechętnie rysowanie uśmiechu na twarzach członków rodziny, niechętnie rysowanie przy użyciu wielu kolorów oraz niechętnie dodawanie elementów z przyrody nieożywionej.

Badania dowiodły, że istnieją szerokie możliwości adaptacji psychologicznej techniki projekcyjnej analizy rysunku na grunt oddziaływań pedagogicznych. Warto zatem podjąć próbę adaptacji wybranych psychologicznych metod projekcyjnych na grunt pedagogiczny. Jednocześnie konieczne jest zaakcentowanie faktu, że rysunek dziecka może stanowić dla nauczyciela – wychowawcy bardzo cenne źródło informacji o sytuacji dziecka w rodzinie wyłącznie jako metoda wspomagająca, bądź inicjująca szerszy proces diagnostyczny, występując obok innych, stosowanych metod diagnostycznych.

Literatura

1. Braun-Gałkowska M., Test rysunku rodziny, Lublin 1985.
2. Braun-Gałkowska M., Zmiany w rysunku jako projekcja zmian w psychice badanego, [w:] Kostrubiec B, Mirucka B. (red.), Rysunek projekcyjnych w badaniach relacji społecznych, Lublin 2007.
3. Dobrołowicz W., Psychologia twórczości w zarysie, Kielce 1982.
4. Frydrychowicz A., Rysunek rodziny, Poznań 1984.
5. Gałkowska – Jakubik M., Wybrane różnice między osobami o orientacji życiowej być i mieć w świetle rysunku projekcyjnego, [w:] B. Kostrubiec, B. Mirucka, Rysunek projekcyjny w badaniach relacji społecznych, Lublin 2007.
6. Kielar – Turska M., Wybór pism estetycznych. Stefan Szuman, Warszawa 2008.
7. Kostrubiec, B. Mirucka, Rysunek projekcyjnych w badaniach relacji społecznych, Lublin 2007.
8. Lachowska B., Gosztyła T., Graficzne przedstawienie reprezentacji poznawczej rodziny – analiza porównawcza rysunków dzieci wykonanych w różnych okresach historycznych, [w:] B. Kostrubiec, B. Mirucka, Rysunek projekcyjnych w badaniach relacji społecznych, Lublin 2007.
9. Oster G. D., Gould P., Rysunek w psychoterapii, Gdańsk 2004.
10. Rembowski J., Metoda projekcyjna w psychologii dzieci i młodzieży, Warszawa 1985.
11. Szabelska G., Szkolna prodiagnoza krzywdzenia dziecka w rodzinie, Niepublikowana praca doktorska. Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2006.
12. Szabelska G., Diagnostyczna funkcja terapii sztuką: zastosowanie analizy rysunku rodziny w procesie wczesnego rozpoznawania dziecka krzywdzonego w środowisku rodzinnym, [w:] W. Karolak, B. Kaczorowska (red.), Arteterapia. Od rozważań nad teorią do zastosowań praktycznych, Łódź 2011.
13. Tarasenko G., Kształtowanie estetycznego stosunku do przyrody u dzieci w młodszym wieku szkolnym w środowisku rodzinnym, [w:] Nauki o Edukacji, Rocznik Naukowy Kujawsko – Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy pod red. M. Cichosza, G. Szabelskiej, nr 6, 2011, s. 95-110.
14. Zawiszewska K., Rozwój umiejętności plastycznych dzieci zdrowych oraz wychowanków o specjalnych potrzebach edukacyjnych (badanie porównawcze w klasach integracyjnych), [w:] G. Tarasenko (red.), Aktualne problemy edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej w kontekście europejskich strategii oświatowych, Winnica 2012, s. 64 – 73.